

Bakoss Lajos nyomában: egy százados földesi néprajzi kincsestár¹

A Nagysárrét északi szegélyére települt Földes, hajdan szabolcsi, ma Hajdú-Bihar megyei nagyközség, még igen sok tekintetben felfedezésre vár. Viszontagságos történetében, míg a szomszédos falvak tucatjai néptelenednek el, a lakosság folytonossága a keserves török időkön keresztül is kimutatható. A kuriális nemesi községi szervezet és a reformáció színvonalas iskolakultúrája a jobbágyközségeket messze meghaladó írásbeliséget eredményezett. A faluban és az innen elszármazott családoknál még mindig bőségesen találunk főleg XVII., XVIII. és XIX. századbeli iratokkal telt levelesládákat, gazdag család- és helytörténeti forrásanyaggal együtt a néprajz számára hasznosítható adalékok tömegével. Ezek a korunkra részben igen leromlott állapotban öröklődött iratsomók napról-napra tovább pusztulnak, a faluszerkezet és az egyébként üdvös társadalmi átalakulás áldozataként. Lehetetlen e folyamatot megállítani, az idősök, akik még kedves emlékként őrizték ez iratokat, kihalnak, a hagyományörző padlásokon is csak ideig-óráig maradhatnak, az új építkezések lázas ütemének egyre több öreg ház esik áldozatul, ami az iratok sorsát is megpecsételi. A huszas évek közepén lebontott régi községháza padlásáról több mázsa, századokat idéző irat ment veszendőbe, amit könnyelműen kihordtak az öregtemető melletti dőgház épületébe, egerek, mezei pockok és unatkozó gyerekek martalékának. A szerencsésebb körülmények között megmaradt családi irattárakból, vagy töredékeiből következtethetünk csak a veszteség óriási nagyságára, hiszen még így is számtalan érték kerül a kutatók kezébe.

A múlt század ötvenes éveinek a végén már nyomtatásban is megjelent a Sárospataki Füzetekben a község egykori papjának *Rápóti Pap Mihálynak* a XVII. század török—kuruc—labanc háborúinak keserveit is ecsetelő naplója, amely számos tisztánlátó község számára is becses helytörténeti forrás, hű képet adva Rápóti minden lelkes állomásáról. A szabadságharc után 1852-ben került Földesre lelkésznek *Bakoss Gábor*, aki szintén naplót vezetett. Lelkipásztori működésének első éveiben él Földesen *Balásházy János* agrártudományunk úttörőinek egyike.² Hatása érezhető Bakoss további működésén is, iskolaépítés, faiskola, olvasóköri, kiseddóví létesítése fűződik a nevéhez. Tudatos szellemi építőmunkája meghatározó lett környezetének fejlődésében is: egyik segédlelkésze, *F. Varga Lajos* neves tanügyi és egyházi íróvá lett. Rektorai közül *Vadai Ferenc* és különösen *Vincze József* emelkedik ki tucatnyi tankönyv megírásával. Az utóbbira emlékezve írta *Karácsony Sándor*, hogy az ő példáján indult el a pedagógusi pályára. Bakoss Gábor idejében indult útnak *Zoltai Lajos*, a debreceni múzeum első nagyerdemű igazgatója és *Karacs Imre*, a debreceni színház tagja, majd a New York-i Magyar Színház igazgatója.

Egyéves gyermekként került a szüleivel Földesre *Bakoss Lajos*, aki ebben a légkörben nevelkedve és felnőve szinte nem is lehetett más, mint a néphagyományok gyűjtője, megőrzője és közreadója. A személyét és munkáját takaró sűrű fátyol mögé érdemes bepillantani. Neve 1896. évi utolsó jelentkezése óta csak 1970-ben bukkan fel egy háromsoros utalás erejéig *Zilahy Lajos*: A zárt ízés esetei Püspökladány nyelvjárárásában című könyve 37. oldalán. A szerzőnek ezzel kapcsolatos, a földesi tanácshoz írott levele hívta fel rá a figyelmem előjegyezve kilétének felderítését, nem is sejtve

¹ Előadásként elhangzott a Néprajzi Társaság Önkéntes Gyűjtők Szakosztályának ülésén, 1979. december 19-én. (Szerk.)

² Bővebben lásd: Karacs Zsigmond: Balásházy János munkássága. Honismeret, 1978. 1. sz. 38—41. old. (Szerk.)

azt a lenyűgöző terjedelmű értékes munkát, amit a Magyar Nyelvőrben közzétett. 1974-ben *Csorba Csaba*: A régi Sárrét világa című bibliográfiája regisztrálja három bihartordai közlését. Tavaly ősszel az antikváriumban rám mosolygó szerencse hozzásegített a Magyar Nyelvőr 1870-es éveiből való, Bakoss Lajos írásait rejtő 20—25 füzethez. A hiányzó részeket már csak ki kellett másolni a Széchenyi Könyvtárban és előttem állt egy ragyogó népnyelvi ihletésű néprajzi gyűjtemény.

Bakoss Lajos élete pillanatnyilag még sok tekintetben kideríthetetlen. A földesi anyakönyv keveset árul el róla, felesége Matolcsi Izabella, a földesi orvos testvére, ő maga 1880-tól mint a Földessel szomszédos Tetétlen jegyzője többször szerepel keresztszülőként. László fia a debreceni, a keszthelyi és a mosonmagyaróvári mezőgazdasági akadémiák tanára. 1910-ben még tetétleni jegyző, nem véletlen tehát 1907-ben az Ethnographiába író *Liszt Nándor* tetétleni orvos jelentkezése, aki 1926-ban önálló kötetet is közzétett. Népies gyógyító-műdok és babonák Hajdúvármegyében címmel. Földesről néprajzi tárgygal több kis füzetet tett közzé *Karácsony Sándor*, de tevékeny közreműködő volt a *Bárdos Lajos* szerkesztette 101 magyar népdal kiadásában is. *Zoltai Lajos* a Debreceni Képes Kalendárium két évfolyamában mutatja be a Földesről Debrecenbe került *Karacs Márton* művészi fejfargaragásait. Greszné Czimmer Anna a Debreceni Szemlében közöl *Nagy Lajosról*, a híres földesi javasemberről adatokat. *Sólyom József* földesi tanító az ötvenes években ír a Köszöntők, bosszantók című megyei kiadványba. *Szűcs Sándor*, a Sárrét legnagyobb néprajztudója a Bakoss Lajost mintegy hetven évvel megelőző Kemecei Péter földesi jegyző feljegyzéseiből használt fel adatokat. Legújabbban pedig *Újváry Zoltán* gyűjtéseiben található igen sok földesi adalék.

Ismerkedjünk ezek után Bakoss Lajos gyűjtőmunkájával. A nevével ellátott adatközléssel először a Magyar Nyelvőr második évfolyamának (1873) hatodik füzetében találkozunk és már ez az első jelentkezése osztatlan sikert hozott számára. *Szarvas Gábor* négy rendkívül adatgazdag közleményét megjelenésre méltónak tartotta, ezek akár egy mai néprajzi gyűjtőpályázaton is megállnák a helyüket. Mind a négy Földesről való.

Az első (Helynevek Földesen) 124 tétel kül- és belterületről egyaránt. A kilenc évvel ezelőtti 1864-ben kelt Pesty-féle helynév gyűjtés harminc tételével csak vérszegény kísérletnek hat, természetesen mindkettő forrásértékű.

A második közleménye (Személynevek) két részből áll, a kihalt és az élő családok neveiből, az előbbi 170, az utóbbi 165 nevet tartalmaz. Bakoss hallatlan előnye apjának lelkes állása, így akadálytalanul hozzájuthatott az anyakönyvekhez és ezzel talán egyik előfutára az anyakönyvek néprajzi hasznosításának. Meg kell jegyeznem, hogy a kihalt családok nevei közé több olyan név is került, amelyek viselői a mai napig megszokták nélkül a községben élnek; pl. Kun, László, Ondódi, sőt ragadványnevé is szerepel mint az Égettboros, amely a Veres család ragadványnevei közé tartozott. Természetesen egy alapos forráskritika hosszú időt venne igénybe, bár az állami anyakönyvezés bevezetéséig (1895) mintegy százötven évet átfogó időről az anyakönyveket sikerült lemásolnom. Persze Bakosznál elsősorban a nevek nyelvi (népnelvi) formája volt az érdekes nem pedig a minden kétséget kizáró regisztrálás. Annál sajnálatosabb, hogy a községben élő 3—400 főre tehető zsidók családi neveit nem közli, ami a rájuk vonatkozó iratok nagymérvű pusztulása miatt igen nehézvé teszi a felderítésüket.

Harmadik közleményében (Gúnynevek) 9 tétel szerepel. A gúnynevek közlésére máskor is visszatér, s itt kell megemlítenem, hogy a földesi anyakönyvek, amiket a családnevek kutatásában felhasznált, több mint ötszáz ragadványnevet rejtenek, ezeknek azonban csak 1—2%-a gúnynév. Bakoss csak a nép ajkán élő gúnyneveket közölte. Az anyakönyvekben magyarázatát találhatjuk a ma is használatos ragadványnevek mintegy negyedének (100—120) csaknem felét pedig időben megközelítőleg lokalizálni tudjuk.

Negyedik közleménye (Leányjátékok) két játékot mutat be, a Kenyérsütést és a Leánykérést. Nemcsak a verses mondókat, hanem a játékok leírását is adja. A Magyar Nyelvőr későbbi füzeteiben még igen sok (fiú és leány) gyermekjátékkal jelentkezik.

Nézzük még meg az e szám végén lévő üzeneteket: „Bakoss Lajosnak. A népdalok nagyrésze még ez év folytán egy külön kötetben fog megjelenni; a többi küldeményt

apránként közölni fogjuk.”³ Amint látjuk, a Magyar Nyelvőr néprajzi hagyományok gyűjtésére való felhívása termékeny talajra talált Bakoss Lajosnál. Az 1876. decemberi füzetben összesítést találunk „A Magyar Nyelvőr 1872—1876. évi gyűjtőiről”. A lista 157 gyűjtőt sorol fel közleményeik számával, az élen Bakoss áll 64 közleménnyel, őt követi *Kriza János* 53 közléssel. *Faragó József* kolozsvári folklórkutató a Vadrózsák legújabb (1975) kiadásában Kriza száz nyelvőrbeli közleményéről ír. Kriza ugyan már 1875 márciusában meghalt, de postumus munkái továbbra is jelentek meg. „Ez a száz közlemény. — írja Faragó — több száz népköltési alkotást ölel fel, sőt ha az apró műfajokat (közmondások, szólások, mondókák, táncszók stb.) egyenként számítanók, mennyiségük ezrek felé járna.” Ezzel nem akarom Bakossat valahová Kriza mellé emelni, csak érzékeltetni szeretném azt a hatalmas munkát, amit bele fektetett a közlemények napvilágra hozatalába. Érdekes, hogy neki is kerekén száz közleménye jelent meg a Magyar Nyelvőr hasábjain 1873 júniusától, a munkásságát lezáró 1896. évi májusi füzetig. Úgy gondolom ez mindenképpen szép teljesítmény, elismerésre méltó eredmény.

Gyűjtőmunkája három megyére terjed ki: Szabolcs (Földes 1876-ban kerül át a frissiben alakult Hajdú megyébe) Szatmár és Bihar vármegyék. Szabolcshoz a szinte szülőfaluként tisztelt lakóhelye kötötte, Szatmárhoz rokoni és baráti szálak fűzték, Biharhoz pedig hivatali elfoglaltsága. Közléseiben szemérmes bizalommal enged bepillantást egy-egy falu, elsősorban Földes és Székely-híd mozaikszerűen összeálló néprajzi titkaiba. Fölmerül a kérdés: a Székelyhídon született *Vincze József*, csakúgy mint a panyolai születésű *F. Varga Lajos* milyen mértékben befolyásolta Bakoss gyűjtőmunkáját? Az ötletátadáson túl minden bizonnyal tényleges adatokat is kapott tőlük. Némi ellentmondás látszik abban, hogy *F. Varga* 1879. szeptember 15-től segédlelkész az idős Bakoss mellett, Panyoláról pedig már 1874. novemberében megjelent az első közlés. Ugyanúgy *Vincze* csak 1878. április 15-től rektor Földesen, de az első székely-hídi közlés 1876 februárjában kijött a Magyar Nyelvőrben. Az ellentmondás feloldható: az említettek feltehetően már korábban legációban jártak Földesen.

A száz közlemény helységek szerinti megoszlása: Földes 40, Panyola 7, Székelyhíd 30, Pocsaj 13, Hegyközszentimre 1, Bihartorda 3, Bihardiószeg 1, Érkeserű 3 és Tetétlen 2. A legtermékenyebb időszaka az 1873—78. közötti hat év volt, utána rendszerint jelentek meg 1879-ben 1, 1880-ban 2, 1882-ben 3, 1887—88-ban 1—1 és végül 1896-ban, hatyúdalként, szólás-módok Földesről 1 közleményben. Tekintsünk végig adatai típusain:

Helynevek: Földes, Székelyhíd, Pocsaj, Bihartorda. — *Személynevek:* Földes, Székelyhíd. — *Gúnynevek:* Földes. — *Gyermekjátékok:* Földes, Panyola. — *Gyermekversek:* Földes, Székelyhíd. — *Szólásmódok:* Földes, Pocsaj, Hegyközszentimre, Székelyhíd és Tetétlen. — *Szóhablatok:* Földes. — *Babonás szólások:* Földes, Pocsaj, Érkeserű. — *Párbeszédok:* Pocsaj. — *Szójátékos mondóka:* Érkeserű. — *Közmondások:* Pocsaj. — *Tájszók:* Földes, Pocsaj, Érmellék. — *Mesterműszók:* Hajdú megye. — *Mese:* Pocsaj, Bihardiószeg, Érkeserű, Székelyhíd. — *Vőfényversek:* Földes, Székelyhíd. — *Névnapi köszöntők:* Földes, Székelyhíd. — *Népdalok:* Földes, Bihartorda. — *Lengyel László:* Földes, Panyola. — *Karácsonyi misztérium:* Székelyhíd. *Néprománc:* Földes, Bihartorda. — *Válaszok a szerkesztő kérdéseire:* Földes.

Karacs Zsigmond

³ Ezeket a népdalokat eddig sehol sem találtam, kérem, hogy aki útbaigazítással tud szolgálni, közölje velem. (K. Zs.)

